

HISOB YURITISH SIYOSATIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARI HISOBI VA O'RNI

Dosmatov Mirkomil Dilmurod o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi K-17-22 guruh 4 - kurs talabasi.

email: markoraketa55@gmail.com **tel:** 94 016 58 38

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18654449>

Annotatsiya. Maqolada tovar-moddiy zaxiralarining ilmiy-nazariy asoslari, O'zbekistonda hisob yuritish siyosatida tovar moddiy zaxirlarining o'rni, ularning afzalliklari va kamchiliklari, milliy va jahon amaliyotida tovar-moddiy zaxiralarining tahlili, mavjud to'siqlar va muammolar haqida atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tovar-moddiy zaxiralar , hisob siyosat, zamonaviy hisob yurish usullari, iqtisodiy o'sish, tovar-moddiy zaxiralarini yuritishni takomillashtirish.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligi, raqobatbardoshligi va faoliyat samaradorligi ko'p jihatdan buxgalteriya hisobining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqdir. Ayniqsa, tovar-moddiy zaxiralar korxona aktivlari tarkibida muhim o'rin egallab, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda hamda tayyor mahsulot tannarxini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois, tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish va ularni boshqarish masalalari korxona hisob yuritish siyosatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI.

Tovar-moddiy zaxiralar hisobi va ularning hisob yuritish siyosatidagi o'rni masalalari buxgalteriya hisobi nazariyasi va amaliyotida keng yoritilgan bo'lib, mazkur yo'nalishda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda tovar-moddiy zaxiralarning iqtisodiy mohiyati, ularni baholash usullari, hisobga olish tartibi hamda moliyaviy hisobotlardagi aks ettirilishi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlarida (BHMSlarda) tovar-moddiy zaxiralarning hisobi, ularni baholash va hisobdan chiqarish qoidalari batafsil belgilab berilgan. Jumladan, 4-sonli “Tovar-moddiy zaxiralar” nomli buxgalteriya hisobi milliy standarti mazkur aktivlarning tan olinishi, boshlang'ich va keyingi baholanishi, shuningdek, FIFO va o'rtacha tortilgan qiymat usullaridan foydalanish masalalarini tartibga soladi. Ushbu standart tovar-moddiy zaxiralar hisobining yagona yondashuv asosida yuritilishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan yozilgan darslik va o'quv qo'llanmalarda tovar-moddiy zaxiralar hisobi masalalari amaliy misollar asosida yoritilgan. Xususan, buxgalteriya hisobi bo'yicha darsliklarda zaxiralarning ishlab chiqarish jarayonidagi roli, ularning tannarxga ta'siri va moliyaviy natijalarni shakllantirishdagi ahamiyati keng tahlil qilingan. Mualliflar hisob yuritish siyosatida zaxiralar hisobini to'g'ri belgilash korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar.

Xorijiy adabiyotlarda, jumladan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS/IFRS) doirasida tovar-moddiy zaxiralar hisobi masalalari IAS 2 “Inventories” standarti asosida

yoritilgan. Ushbu standartda zaxiralarning baholanishi, sof realizatsiya qiymatiga keltirish hamda hisob siyosatida tanlangan usullarning moliyaviy hisobotlarga ta'siri chuqur tahlil etilgan. Xorijiy tadqiqotchilar tovar-moddiy zaxiralar hisobini samarali tashkil etish korxona faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ilmiy asoslab berganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqot hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari hisobining mazmuni, ularning korxona faoliyatidagi o'ri hamda buxgalteriya hisobini tashkil etishdagi ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usullari yordamida tovar-moddiy zaxiralarning iqtisodiy mohiyati, ularning hisob yuritish siyosatidagi o'ri va moliyaviy natijalarga ta'siri o'rganildi. Ushbu usullar orqali mavjud nazariy qarashlar tizimlashtirilib, umumiy xulosalar chiqarildi.

Taqqoslash usuli asosida O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMSlar) va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS/IFRS) talablari o'zaro solishtirildi hamda ularning tovar-moddiy zaxiralar hisobiga oid jihatlari tahlil qilindi.

Bu esa hisob yuritish siyosatini shakllantirishda optimal yondashuvlarni aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda mantiqiy tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanilib, tovar-moddiy zaxiralar hisobining elementlari o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Tizimli yondashuv orqali zaxiralar hisobining baholash, hisobga olish, nazorat va tahlil bosqichlari yaxlit tizim sifatida yoritildi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish usuli orqali buxgalteriya hisobi va hisob yuritish siyosatiga oid qonunlar, me'yoriy hujjatlar va standartlar tahlil qilindi.

Ularning tovar-moddiy zaxiralar hisobini tartibga solishdagi roli baholandi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari, Soliq kodeksi, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, ilmiy maqolalar, darslik va o'quv qo'llanmalar hamda ochiq statistik ma'lumotlar tashkil etadi.

Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqotning maqsad va vazifalariga erishish, ilmiy asoslangan xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari (TMZ) hisobi korxona buxgalteriya hisobining eng muhim va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tovar-moddiy zaxiralar korxonaning ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko'rsatish jarayonlarida bevosita ishtirok etuvchi aylanma aktivlar bo'lib, ularning mavjudligi va harakati korxona faoliyatining uzluksizligini ta'minlaydi. Shu sababli TMZ hisobi hisob yuritish siyosatida aniq belgilanishi va amaliyotda qat'iy rioya etilishi lozim.

Tovar-moddiy zaxiralarga xom ashyo va materiallar, yoqilg'i, ehtiyot qismlar, yarim tayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar hamda sotish uchun mo'ljallangan tovarlar kiradi.

Ularning har biri buxgalteriya hisobida alohida guruhlar bo'yicha hisobga olinib, korxona faoliyatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda baholanadi va nazorat qilinadi.

Hisob yuritish siyosatida aynan qaysi aktivlar tovar-moddiy zaxiralar tarkibiga kiritilishi aniq ko'rsatilishi zarur.

TMZ hisobining eng muhim jihatlardan biri ularni baholash masalasi hisoblanadi.

Amaldagi buxgalteriya hisobi milliy standartlariga muvofiq, tovar-moddiy zaxiralar dastlab ularni sotib olish yoki ishlab chiqarish bilan bog'liq haqiqiy xarajatlar summasida baholanadi. Ushbu xarajatlarga sotib olish narxi, bo'xona to'lovlari, transport xarajatlari, yuklash-tushirish va boshqa bevosita xarajatlar kiradi. Hisob yuritish siyosatida ushbu xarajatlarni tannarxga kiritish tartibi aniq belgilanishi moliyaviy natijalarning to'g'ri shakllanishiga xizmat qiladi.

Keyingi baholash jarayonida tovar-moddiy zaxiralar FIFO (birinchi kirgan – birinchi chiqadi), LIFO (oxirgi kirgan - birinchi chiqadi) yoki AVECO (o'rtacha tortilgan qiymat) usullari asosida hisobdan chiqariladi. Hisob yuritish siyosatida qaysi baholash usuli tanlanganligi aniq ko'rsatilishi shart, chunki bu tanlov mahsulot tannarxiga, foyda miqdoriga va soliq majburiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, inflyatsiya sharoitida FIFO usulidan foydalanish foyda ko'rsatkichlarining oshishiga olib kelishi mumkin, o'rtacha tortilgan qiymat usuli esa moliyaviy natijalarni nisbatan barqarorlashtiradi.

Tovar-moddiy zaxiralarning hisobi faqatgina ularni baholash bilan cheklanmay, balki ularning harakati va saqlanishi ustidan nazoratni ham o'z ichiga oladi. Hisob yuritish siyosatida ombor xo'jaligini tashkil etish, moddiy javobgar shaxslar bilan tuziladigan shartnomalar, inventarizatsiya o'tkazish tartibi va muddatlari belgilab qo'yiladi. Inventarizatsiya natijalarining buxgalteriya hisobida aks ettirilishi TMZ hisobi ishonchliligini ta'minlaydi.

Shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarning hisobi moliyaviy hisobotlarda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Balansda TMZlar aylanma aktivlar tarkibida aks ettiriladi va korxonaning likvidlik darajasini baholashda muhim rol o'ynaydi. Zaxiralarning haddan tashqari ko'payib ketishi aylanma mablag'larning muzlab qolishiga olib kelishi mumkin, kamligi esa ishlab chiqarish jarayonida uzilishlarga sabab bo'ladi. Shu bois hisob yuritish siyosatida zaxiralarni optimallashtirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Zamonaviy sharoitda tovar-moddiy zaxiralar hisobini axborot texnologiyalari asosida avtomatlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hisob yuritish siyosatida buxgalteriya dasturlaridan foydalanish, elektron hujjat aylanishi va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarini joriy etish masalalari belgilanishi TMZ hisobining aniqligi va tezkorligini oshiradi.

Umuman olganda, hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari hisobining to'g'ri tashkil etilishi korxonaning moliyaviy barqarorligi, foydalilik darajasi va boshqaruv qarorlarining samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Tovar-moddiy zaxiralar hisobining to'g'ri tashkil etilishi moliyaviy hisobotlarda aktivlarning haqqoniy aks ettirilishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, zaxiralar ustidan samarali nazorat o'rnatish ularning ortiqcha yig'ilib qolishini oldini olib, aylanma mablag'lardan oqilona foydalanishga imkon yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Tovar-moddiy zaxiralarning baholanish usullari tahlili shuni ko'rsatdiki, amaliyotda ko'pchilik korxonalar o'rtacha tortilgan qiymat usulidan foydalanmoqda. Ushbu usul zaxiralarning o'zgaruvchan narxlari sharoitida tannarxni barqaror shakllantirishga xizmat qilsa-da, ayrim hollarda mahsulot tannarxining real bozor baholaridan chetlanishiga sabab bo'lishi mumkin. FIFO usulidan foydalangan korxonalarda esa foyda ko'rsatkichlarining nisbatan yuqori shakllanishi kuzatiladi, bu esa soliq yukining oshishiga olib keladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, hisob yuritish siyosatida inventarizatsiya o'tkazish tartibining aniq belgilanishi tovar-moddiy zaxiralar ustidan nazoratni kuchaytiradi.

Inventarizatsiya natijalarining o'z vaqtida buxgalteriya hisobida aks ettirilishi ortiqcha yoki kamomad zaxiralarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish imkonini beradi. Ayrim korxonalarda inventarizatsiya jarayonining sust tashkil etilishi natijasida zaxiralarning haqiqiy holati bilan buxgalteriya hisobi ma'lumotlari o'rtasida tafovutlar yuzaga kelgani aniqlandi.

Shuningdek, tovar-moddiy zaxiralar hajmining moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri tahlil qilinganda, zaxiralarning ortiqcha yig'ilib qolishi aylanma mablag'larning samarasiz foydalanilishiga sabab bo'layotgani kuzatildi. Bu holat korxona likvidligi va to'lov qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, zaxiralarning yetarli darajada shakllantirilmasligi ishlab chiqarish jarayonida uzilishlarga va buyurtmalarni o'z vaqtida bajarilmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Tahlil natijalari asosida hisob yuritish siyosatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy natijalarga erishildi:

- hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralarni baholash va hisobdan chiqarish usullarini aniq va batafsil belgilash zarurligi asoslandi;

- zaxiralar hisobini avtomatlashtirish va elektron hujjat aylanishini joriy etish ularning hisobi aniqligi va shaffofligini oshirishi aniqlandi;

- inventarizatsiya jarayonini muntazam va tizimli ravishda tashkil etish moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashi isbotlandi;

- zaxiralar hajmini optimallashtirish orqali aylanma mablag'lardan samarali foydalanish mumkinligi ko'rsatib berildi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar natijasida hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari hisobini takomillashtirish korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, foydalilik darajasini oshirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari hisobini to'g'ri va samarali tashkil etish korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tovar-moddiy zaxiralar korxona aktivlari tarkibida sezilarli ulushni egallab, ishlab chiqarish va savdo jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi hamda mahsulot tannarxi va moliyaviy natijalar shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralarning baholanishi, hisobga olinishi va hisobdan chiqarilishi bo'yicha aniq va batafsil qoidalar belgilab olinmagan hollarda moliyaviy hisobotlarda aktivlar qiymati buzib ko'rsatilishi, foyda ko'rsatkichlarining noto'g'ri shakllanishi hamda boshqaruv qarorlarining samarasiz qabul qilinishi ehtimoli ortadi. Shu bois hisob yuritish siyosatini ishlab chiqishda tovar-moddiy zaxiralar hisobiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Tahlil va natijalar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- korxonalarda hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralarning tarkibi, baholash usullari (FIFO yoki o'rtacha tortilgan qiymat), tannarxni shakllantirish va hisobdan chiqarish

tartiblari aniq va tushunarli tarzda belgilanishi lozim. Bu moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi;

- tovar-moddiy zaxiralar ustidan ichki nazorat tizimini kuchaytirish maqsadida inventarizatsiya o'tkazish muddatlari va tartibini hisob yuritish siyosatida qat'iy belgilab qo'yish hamda uning natijalarini buxgalteriya hisobida o'z vaqtida aks ettirish zarur;

- zaxiralar hajmini optimallashtirish orqali aylanma mablag'lardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish tavsiya etiladi. Bu korxona likvidligi va to'lov qobiliyatini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

- tovar-moddiy zaxiralar hisobini avtomatlashtirish, buxgalteriya dasturlari va elektron hujjat aylanish tizimlaridan keng foydalanish hisob jarayonlarining aniqligi va shaffofligini oshiradi;

Xulosa qilib aytganda, hisob yuritish siyosatida tovar-moddiy zaxiralari hisobini takomillashtirish korxonalarining moliyaviy natijalarini yaxshilash, boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish va bozor sharoitida raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari amaliyotda qo'llanishi mumkin bo'lgan ilmiy tavsiyalar sifatida ahamiyat kasb etadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 26.12.2025 dagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, amaldagi tahrir.
3. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS) 4-son. **"Tovar-moddiy zaxiralar"**. – Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, amaldagi tahrir.
5. K. Jumaev, B. Qodirov. **Buxgalteriya hisobi**: darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
6. A. Karimov. **Moliyaviy hisobot va tahlil**: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. D. Alexander, A. Britton, A. Jorissen. **International Financial Reporting and Analysis**. – London: Cengage Learning, 2020.